

Україна не Галілея, МОН не Назарет, а підтасування дипломів не панацея

Передусім хочу привітати доктора фізико-математичних наук Максима Стріху із призначенням на посаду одного із п'яти заступників міністра науки та освіти й побажати йому успіхів у цій праці. Не знаю, чи він, пишучи статтю «Кандидат наук проти доктора філософії», що її «Критика» вмістила у грудневому числі, уже знав про це призначення, але повища його репліка до моєї статті «Потьомкінська євроінтеграція», надрукованої там-таки, до редакції надійшла вже точно після офіційного оголошення про нього. Обидва дописи у своєму патосі засвідчують, як на мене, певну інституційну перспективу; попри авторове запевнення, що він пише не як чиновник, а як приватна особа, все-таки, гадаю, дається взнаки відомий синдром «захисту чести мундира». Самий цей синдром, а чи топос «захисту своїх», річ, зрозуміло, природна. І навряд чи новопризначений посадовець може не реагувати в такому ключі, коли наступають на такі чи інші больові точки (хоча насправді це залежить не так від больових точок, як від самого посадовця, тобто чи трактує він оті больові точки як власні мозолі). Але, на жаль, цей топос захисту назагал не сприяє критичному осмисленню справи, а чим більша (вагоміша, сокровенніша) справа, в захисті якої виступає автор – інституція, відомство, ціла вітчизняна наука й освіта, тим більша небезпека недоречних узагальнень і фальшивих засновків. А взагалі-то захист потребує нападу чи бодай якоїсь загрози; щоби виступати в ролі захисника (вітчизняної освіти, якості вітчизняних звань тощо), треба відчувати (а разом з тим і риторично творити) того, хто тим цінностям загрожує. Адже вони *наші*. В наськомому вітчизняному дискурсі це – річ доволі звична; трохи дивує, що цією малоперспективною тактикою (тобто малоперспективною, як на мене, з інтелектуальної точки зору; з прагматичної та чиновницької вона, мабуть, цілком перспективна) займається і д-р Стріха.

Тут дозволю собі стисло (зацікавлений читач, сподіваюся, прочитає саму статтю) нагадати свою аргументацію. Отже, ідея прирівнювання нашого кандидатського ступеня до західного PhD мене не тільки не переконує, але й трохи ображає: вишколом отих PhD я займався майже ціле своє професійне життя і маю тут не тільки переконання, а й певний досвід і, так би мовити, свою наукову й життєву «інвестицію» у цій справі, тож мене, як і кожного інвестора, не радує її девальвація. Однак у своїй статті я не тільки обговорював оте пропонуване «прирівнювання» двох академічних звань, але й ставив його в певний контекст, старався вказати на деякі внутрішні та зовнішні параметри й закономірності. Йшлося, отже, про Болонський процес, який спрацьовує тут – хочемо ми того чи ні – як велика глобалізаційна машина, що продукує велику силу фактів dokonаних, зрівнюючи, схематизуючи й підпорядковуючи наукові й освітянські інтереси економічним та бюрократичним і змушує весь європейський континент так чи так підкорятися її ультимативним вимогам. Це, як я постійно наголошував у статті, – не моє відкриття, а дедалі тривкіший консенсус серед фахівців. Усе це вписується в іще більші, міжнародні, інтернетівсько-віртуальні, всюдисущі (й гіперприбуткові, хоч і злочинні) процеси деградації науки: ширення «чорної освіти», облудних і шахрайських квазі- або крипто-університетів à la WIDU, різних симулякрів вищих наукових закладів, які займаються викачуванням грошей від часом довірливих і наївних, а часом теж шахраюватих пошукачів-студентів, штамуючи липові дипломи або принаймні примножуючи спрощену, лівою ногою писану ерзацнауку.

Все це існує як у всьому світі, так і в нас. Але в Україні воно вписується в нашу особливу ситуацію, де держава від часу здобуття незалежності й дотепер не знайшла ані часу, ані волі на будь-яку серйозну, що вже казати – докорінну реформу освіти і науки, де міністерство освіти і науки (МОН) ганить наших штампувальників-дефрандентів грізними словами, але якимось не в силі довести справу до кінця і самі штампувальні закрити, і де існує поголовна корупція – в усій державі, на кожному рівні, але й не в останню чергу в освіті й науці. Як видно із листа пані Олени Рядно, ситуація дійшла до того, що освітянські працівники тепер передбачають, що перехід

ного українського університету у списку найкращих 500 університетів світу) Максим Стріха воліє оминати («Вважаю за недоречне дискутувати про деталі»). Ну що ж, якщо актуальний стан науки й освіти, те все, що контекстуалізує нашу розмову – лишень «деталі», про які новопризначений заступник міністра науки і освіти воліє не говорити, то поговоримо про те, про що він принципово хоче: оту іманентну цінність вітчизняної кандидатської. Але до контексту (отих «деталей») таки ще повернемося.

Д-р Стріха ставить мені три більш-менш об'єктивні закиди. По-перше, що база даних для мого судження надто мала або взагалі якась ілюзорна. Бо де список отих кандидатських дисертацій, про які я такої низької думки? По-друге, це – різниця між природничими й усіма іншими (гуманітарними та суспільними) дисциплінами і те, що ці перші в Україні взагалі зовсім нормальні, а ці другі, ну, не зовсім... І потретє, що не тільки Польща, але й Франція, яку «(на відміну від Польщі) в надмірному українофільстві ніхто ніколи не звинувачував», також тепер признає кандидатські як рівні PhD.

Отже, відповідаю: читані за життя українські кандидатські я не підраховував; якщо припустити, що одну на рік, то за приблизно сорок років професійного мого українознавства їх було приблизно сорок (мова, звісно, про дисертації з гуманітарних дисциплін, іноді, може, із суспільних; природничих не читав – це не мій фак). Хоча коефіцієнт ускладнюється тим, що в якийсь рік, може, читав більше, ніж одну, а в якийсь, мабуть, і взагалі не читав. Та, либонь, не в цій нескладній арифметиці криється суть. Мабуть, тільки МОН знає, скільки тих кандидатських, у різних гуманітарних і суспільствознавчих дисциплінах, захищають щороку: кількадесять? кількасот? іще більше? І хоч би скільки я (чи будь-хто інший) читав, озайомитися можемо лиш з малим відсотком тієї продукції, накопичуваної кожного року. І що тоді? Який висновок радить заступник міністра МОН щодо цієї диспропорції між прочитаним і написаним? Скоріше за все – що «база даних» тут надто мала і краще із таким мізером тут не висуватися, тобто краще мовчати. Щось із прочитаного підказує мені, що пан заступник міністра дуже любить закривати неплідні дискусії. (Питання вирішено, а решта – недоречні деталі. Бездоганна бюрократична розв'язка.)

А взагалі-то, йшлося мені не про статистику, а саме про *моє* загальне враження (і, певно, кожен, хто професійно працює у своїй ділянці, має право на своє таке чи таке узагальнення), що оті кандидатські, які я читав, нагадували мені саме MA дисертації, а напевно не PhD дисертації. (І це, хочу додати, доволі поширена думка на Заході; в кожному разі, не лише моя вигадка.) Суть, однак, у тому, що це дорівняння кандидатської до MA – ніяка не образа. MA, Master of Arts, є на Заході нормальним вищим науковим ступенем – хоч і нижчим від докторату, тобто від PhD. У гарвардській системі, скажімо, ним закінчуються різні студії, деякі з них, як-от MBA (Master of Business Administration) вельми інтенсивні, престижні і потім дуже прибуткові. (А в

департаменті фізики, до речі, також дають ступінь MA, Master of Arts із фізики – з тим, що це не фінальний ступінь і всі що йдуть на докторантуру й продовжують тут студії до PhD.) Що тут поганого? Звідки ця образа на традиційну назву «Master of Arts» і звідки цей бінарний вибір: все, що не PhD, вкрай, «без жодного винятку», погане?

Щодо різниці між рівнями українських природничих і суспільно-гуманітарних наук, то маємо сумний, але реальний факт: перші справді назагал набагато сильніші, «нормальніші» за другі. Сам про це не раз говорив. Виводиться це зі сталінського погрому української гуманістики і відтак послідовної і планомірної деградації цих дисциплін у советській кадровій політиці; про це також не раз писав. (Знаючи полемічні навики пана Стріхи, тут, мабуть, мушу додати, що сказавши це, я не осуджую всіх українських гуманітарів, у compis моїх різних колег як «поганих»; але таки тверджу – і вважаю, що це річ очевидна: загальний рівень гуманістики не той, який міг би і мав би бути. Певен, ці колеги з тим погоджуються.) Але те, що природничі науки сильніші і місця для блефу і неучтва там набагато менше чи навіть (дай Боже) його там немає зовсім, іще не означає, що вони вільні від тих системних проблем, якими оплутано всю українську вищу освіту й науку; адже системність – це системність. Читаючи дописи колег Олександра Габовича і Володимира Кузнецова¹, бачиш, як вони наголошують проблеми в природничих науках. Чи факт, від якого згадані автори починають свою статтю на сайті «Майдану», – що «в 2007 році кількість абітурієнтів, бажаючих стати фізиками, радіофізиками, механіками та математиками, вперше за роки існування університету була меншою за кількість студентських вакансій» – не каже сам за себе? Радує, звісно, вістка про те, що українські кандидати природничих наук знаходять працю на Заході й публікуються там, і їхні ступені вважаються (назагал? переважно? невже завжди?) еквівалентом або аналогом до західного PhD. Але залишаються й інші моменти. Знаємо, що це до- чи підрівнювання не завжди спрацьовує і що різні кандидати природничих наук з України чи Росії мусять метушитися, щоб так чи інакше підлаштувати його під PhD на Заході². І все це тому, що для західних PhD із фізики кількість вкладеного часу, праці, вишколу тощо (в Гарварді це переважно п'ять років, або й довше) таки помітно більша від тієї, що вимагається від кандидатів фізичних наук в Україні. Чи, може, тут є інші критерії, про які я не знаю? Може, аспірантура з фізики таки триває п'ять років, а не три, як в інших дисциплінах?

Справа, звісно, не в тривалості навчання, а в його продукті, в якості – хоча, коли йдеться про паралельно першорядні інституції (тут і там), то вишкіл таки прямо впливає на якість (і тому п'ять років навчання в Гарварді таки, мабуть, дає більше, ніж три роки в Києві). Але до цього питання можна насправді підійти й іншим ходом. Отже, якщо українська кандидатська, скажімо, з фізики чи біології, таки є достеменним еквівалентом західного PhD у тих дисциплінах – і такою ж бачать її західні фізики чи біологи, – то чому її перейменовувати на PhD? Адже річ не в найменуванні, а у змісті, в самій цінності звання – і ці ж західні науковці мали би це досконало знати. І тоді можемо собі легко

¹ Див., наприклад, статтю «Наука в Україні: перспектива без перспектив» на флорбрайтському сайті www.fulbright.org.ua/62_16_u.html або «Від сьогоднішньої кульгавості до майбутнього параліча» на «Майдані»: <http://maidan.org.ua/static/mai/1203196910.html>

² Пор., наприклад, цілу інтернетівську дискусію на цю тему: www.ece.ucdavis.edu/~chakhovs/diploma.txt

Малюнок: Сюзана Стейнберг © The Saul Steinberg Foundation

на кредитно-модульну систему, що її вимагає «болонізація», доведе до того, що «маючи таке бажання, хабара можна брати за кожний окремий модуль». Тобто хабарі й корупцію люди вже сприймають – і то йдеться про фахівців, а не просто когось там «із вулиці» – як default mode самого освітянського процесу, як щось таке, що стало «нормальним», засадничо притаманним.

Без цього контексту годі збагнути саму нашу дискусію про наукові звання і про можливість прирівнювати кандидата наук до західного PhD. Що ще треба, щоб довести до свідомості доктора наук і посадовця, що питання звань і дипломів, їхня внутрішня автентичність і їх функціонування в суспільстві – навіть коли зовсім оминати питання надто поширених (і то аж ніяк не тільки в Україні) махінацій навколо них – існує не в абстракції чи у вакуумі, а суттєво пов'язане із загальним контекстом, є частиною реального світу? Адже не про Ding an sich говоримо. Скрізь у світі, й у нас зокрема, наука та освіта, її достовірність, перебувають під постійною загрозою підміни й фальшування – і через законні, наприклад, «болонські» чинники, або повсюдні бюджетові тиски, і через корупційні шахрайські схеми. У нас, до того, є ще вимір спекулятивного (чи пак політичного) здобування докторатів і звань академіка – по блату або за гроші, і про це вже бодай повсюдно пишуть, хоча припинити ще не вдалося. Все це, однак, і різні інші моменти контекстуалізації у моїй статті (як-от відсутність бодай од-

увияти, як десь в Оксфорді, Принстоні чи Сорбоні хтось із членів комісії, обговорюючи кандидата на посаду, каже про нього: «але ж він має кандидатську від КПІ, це нічим не гірше від наших PhD – то берімо його». Чому ж би ні? Проте чомусь побоююся, що МОН (і здебільшого весь Болонський процес) розраховують власне на момент найменування, на ярлик, а не на зміст.

І це приводить нас до аргументу д-ра Стріха, що крига зрушилася і не тільки традиційно проукраїнська (?) Польща, але й Франція тепер визнає кандидатську як еквівалент PhD і, що важливіше, це, мовляв, віддзеркалює консенсус французької наукової opinio, а не (як подекуватимуть зломисленники – в даному випадку я) якісь там дипломатичні домовленості. Хоча д-р Стріха вже встиг риторично випередити й відхилити мій аргумент, дозволю собі засумніватись у його інтерпретації. Як видно із сайту France-diplomatique³, де йдеться про домовленості в сферах культурної, наукової і технічної співпраці, під впливом Помаранчевої революції і таки успішних українських дипломатичних ініціатив Франція розвиває низку спільних з Україною проєктів у галузях рільництва, юстиції, боротьби зі злочинністю, боротьби з нелегальною міграцією та пересуванням наркотиків, налагоджування журналістської співпраці – і домовляється також і про це взаємне визнання дипломів. Про те, що воно нібито віддзеркалює «усталену думку власної наукової спільноти», немає тут згадки – і не думаю, що така «усталена думка» існує. Надто мало французька наукова думка переймається навіть ближчими до Франції та вельми закоханими в неї спільнотами, як-от польською (це бачив на власні очі), щоб

тут раптом переживати за якусь українську та її науковий рівень. Але si non e vero e ben trovato (це італійці, не французи).

І знову, за великим рахунком, цей аргумент також не до речі. Навіть якщо цілий Європейський Союз (не забуваймо про Болонський процес, він іде) визнає наші кандидатські як чистої води PhD, справді такими вони стануть тільки в тому разі, якщо відповідні інституції і наукові спільноти робитимуть їх на іншому, належному рівні. І якщо будуть справжні науковці (а не дипломати від МЗС або чиновники від МОН), які вмітимуть відрізнити одне від другого. Тому можна тільки вітати ініціативу НаУКМА впроваджувати нормальні курси докторантури (graduate studies) для вишколу PhD. І саме так – вишколу, а не роблення їх магічним порухом пера: мовляв, ось кандидат наук, а тепер уже (фанфара, притушене світло... і presto являється новостворений) PhD.

На цьому можна б і закінчити мою відповідь. Але проситься ще кілька штрихів про патос і певні риторичні прийоми допису д-ра Стріха. Вражає і смутить, як плавно в запалі полеміки він змішує категорії: те, що я наводив як аргументи на те, що кандидатська не є за змістом, навченістю тощо еквівалентом PhD, раптом перетворюються на докази, буцімто я кажу, що вони (оті кандидатські) – всі, без виімку, погані. Та не про те була мова. Мова була про те, що це речі різних вагових категорій і не варто їх змішувати – бо впроваджуючи принцип підтасування, тільки собі шкодимо. Кандидатська має свою роль і вимірює певний рівень знань, і як така може бути краща або гірша; але вона – в основному (тут і там можуть бути

виімки, але в людських справах завжди є місце на талант і геній) – не є на рівні PhD. Це не те саме, що казати, нібито вона (кожна з них) «погана». Проблема вирішується тільки тоді, коли її, кожну з них, подавати як еквівалентну до західного PhD. Невже це так важко зрозуміти? (Є ще тут інший вимір, тобто те, що в суто науковому сенсі вирішальними є не диплом, звання і титул, а сама наукова праця. Проте ми тут увесь час імпліцитно говоримо про високу освіту, про підготовку кадрів – і тут дипломи і звання таки відіграють центральну роль. Сама проблема співвідношення освіти й чистої науки варта окремої розмови.)

З другого боку, є наявний факт – це зокрема наголошують у своїх статтях Габович і Кузнецов – що кандидатські з неприродничих наук щораз частіше деградують, що їх відверто (сам це не раз бачив на вулицях Києва, а ще частіше в інтернеті) рекламують на продаж; як готову туфту, як академічний блеф. Може, д-р Стріха, тепер, уже як заступник міністра МОН, скаже, добре це чи погано. (І як цей повсюдний продаж шахрованих кандидатських впливає на його загальний аргумент, що кандидатські – це і є PhD?) А якщо цей стан таки поганий, то хто має право це казати? Габович, але не Грабович? Тільки громадяни України? Чи також хтось із «ненаших»? І яка його дефініція «нашости» чи пак насъкости? І коли та критика перетворюється на «патологічне» україножерство? Дуже хотів би його оминати чи бодай зменшити його

³ www.diplomatique.gouv.fr/en/country-files_156/ukraine_600/france-and-ukraine

патологічність – тим більше, що захисників, як д-р Стріха прогнозує, матиму щораз менше. Та коли вже серйозно, то що це за аргумент, що озвучувати таку чи іншу критику – це лити воду на млин якихось неокреслених темних сил, які тільки й мріють закрити всю українську науку, раз і назавжди? Гра в параною? Випробовування демагогії? Чи не бачимо подібні витівки у речників сусідньої держави (читач сам здогадається якої)? Як узагалі говорити про реформи, коли речник відомства так ставить справу?

А цей прийом переліку тих чи інших імен (їх можна б іще кілька десятків назвати), яких я буцімто ображаю, бо кажу, що кандидатські (з контексту видно, що йдеться про гуманітарні дисципліни) дуже часто компілятивні? Може, треба, як це робив повисше, постійно застерігати, що так і сяк, але не йдеться тут про знайомих, колег і друзів? А може, взагалі про ці речі не говорити – так, мабуть, певніше? А як окреслити той момент, де автор пише, що я його «потракував як тубільця з Богом забутого острова, що взявся судити про невідомі йому широкі світи»? Бігме, такого не думав (а тепер певен, що потужна база даних МОН зробить його ще більш поінформованим). Але хочу тільки зазначити, що оті Grand PhD, які він раніше пропонував (але про які тут чомусь не каже), водяться не на Богом забутих островах, а в Нігерії, а ще більше – в Росії, а ще також – у Президії нашої рідної НАНУ.

А який стосунок МОН має до Назарету – таки не збагнув.

Григорій Грабович

Імітаційне історіописання

Леонід Тимошенко

Петро Шкраб'юк, *Монаший чин отців василіан у національному житті України*, Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 2005.

П. М. Шкраб'юк, *Монаший Чин отців василіан у національному житті України*, Автореф. дис. ... доктора істор. наук / спец. 07.00.01 – Історія України, Львів, 2007.

Деформації, що їх у ХХ столітті зазнала історична пам'ять українців, за силою руйнівного впливу напевно не поступаються демографічним втратам, що їх спричинив геноцид. Спотворена національна ідентичність є головною проблемою сучасної України, і про це варто згадувати не лише на велелюдних мітингах чи панахидах по «жертвах комуністично-більшовизму». Нинішнє безрадіє становище вочевидь зумовлене не тільки дією «об'єктивних чинників». До певної міри завинила й національна історична наука – і біда не тільки в тому, що вона досі не віднайшла раціонального методологічного ключа до якісно нової інтерпретації того, що відбувалося на теренах нинішньої Східної Європи впродовж принаймні останніх двох тисяч років, чи не спромоглася бодай на потужну публікацію документальних джерел, починаючи від зародження писемності, здатну вплинути на поправу меншовартісної свідомості малороса. (Пригадується, лише львівський історик Мирон Капраль звернув увагу на потребу видати національний дипломатарій, до якого мали б увійти, передовсім, автентичні документи княжої доби, наприклад, міжнародні договори Русі-України, метрики міст і сіл, князівські грамоти тощо.) Не менш вагомим чинником є те, що нову візію минулого не здатні творити кадри, виховані у радянський час. Коли понад десятиліття тому Ярослав Дашкевич застерігав проти новітньої

хвилі мітологізації історії України¹, незалежно від того, в які шати «вбрался» автор – національні, націоналістичні чи якісь іще, йому йшлося про істориків, що неспроможні провадити оригінальні історичні дослідження. Нещодавній захист у

Альбрехт Дюрер. Проповідник. Із ілюстрацій до «Корабля дурнів» Себастьяна Бранта (Базель, 1494)

Львові в Інституті українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України докторської дисертації Петра Шкраб'юка доводить: якщо в стандартах історіописання й сталися якісь зміни, то хіба на гірше.

Петро Шкраб'юк, журналіст за фахом і поет за покликанням, добре знайомий у Львові.

Він уславився роботою на радіо (за яку торік у жовтні отримав обласну журналістську премію) і має чималі здобутки в історичній публіцистиці й у популяризації історичних знань (найвдалішою, мабуть, була його книжка з історії Крехівського монастиря). І коли 2005 року вийшла його нова науково-популярна книжка про історію чернечого ордену василіан, ніхто не гадав, що досить плідний і, певно, небезталанний популяризатор запрогне наукової кар'єри.

Немає жодного сумніву, що це не наукова монографія. Популяризаторський підхід автора засвідчують формулювання назв розділів, дуже довільне структурування роботи, хаотичність у викладі подій. У першому параграфі розділу про василіянське шкільництво намішано стільки всього, що навіть важко вчитати: тут і цитата з Шевченкових «Гайдамаків», і спогади прадіда Максима Рильського про «Уманську різню», далі відомості про початок єзуїтського шкільництва в XVI столітті, православні школи Волині та Києва, братське шкільництво, василіянська школа в Битені 1613 року, богословські студії у Львові кінця XVIII століття, куций перелік василіянських шкіл XVII–XVIII століть, знову православні колеги від часів князя Костянтина Острозького, Києво-Могилянська, василіянська педагогіка, щоденник подорожі Павла Алепського 1654 року, парафіяльне шкільництво, знову василіянські школи кінця XVIII століття... Наступні параграфи присвячені школам Галичини XIX – початку ХХ століття: відомій школі у Лаврові на Перемищині, школам у Дрогобичі та Бучачі, шкільництву сестер-василіянок. Параграф

про дрогобицьку школу, де навчався Іван Франко, побудований винятково на кількох його оповіданнях, тобто на художній інтерпретації. Інформацію про інші василіянські школи також скомпільовано чи то з відомих (переважно неглибоких) досліджень, чи з популярних нарисів. Автор не обізнаний із підставовою літературою з історії окремих шкіл, друковані в регіональних наукових збірниках праці про, наприклад, Володимирську василіянську школу другої половини XVIII століття, Житомирську місію і семінарію тощо залишилися поза його увагою. Але не бачимо навіть і узагальнених даних (не кажу вже про точну статистику) щодо василіянських шкіл ранньомодерного, модерного та новітнього часу.

Що вже казати про володіння науковими методами та сучасними дослідницькими техніками чи, скажімо, обізнаність із джерелами. Поданий наприкінці книжки список джерел, певно, може сприяти враження на непосвяченого читача – наприклад, згадкою про «Архів Генеральної Курії ЧСВВ у Римі» або рясним переліком фондів у архівах України й особливо Львова. У списку наведено 16 архівних львівських збірок, у складі яких – 35 фондів, тисячі одиниць зберігання! Ознайомлення з ними потребує не щоденних журналістських вправ, а щомісячних наукових відряджень, тривалого «сидіння» над рукописами. Однак самий перелік можна зробити, скажімо, за виданням 2001 року «Путівником» ЦДІАУ у Львові. А от про фонди львівського Національного музею, без вивчення яких годі братися до історії церкви XVII–XIX століть, згадок нема, і зрозуміло, чому: путівника тими фондами не існує.

У додатках до монографії, де фахові дослідники вміщують документальні джерела, всілякі таблиці, статистичні дані, історіографічні добірки, вірний своїй поетичній натурі Петро Шкраб'юк надрукував

¹ Ярослав Дашкевич, «Дорогами української Клію», *Україна в минулому*, вип. VIII, 1996, с. 56.